

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені І.І.МЕЧНИКОВА

На правах рукопису

КРИВОЦЬК Петро Степанович

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ ОСОБИ

23.00.03 - Політична культура та ідеологія

Автореферат дисертації на здобуття
наукового ступеня кандидата політичних наук

Одеса - 1993

Роботу виконано на кафедрі політології Одеського державного університету імені І.І. Мечникова.

Науковий керівник: доктор історичних наук,
професор ШЕЛЕСТ Д.С.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук,
професор ГОРОДЯНЕНКО В.Г.

доктор філософських наук,
професор ЗАДИРАКО П.С.

Провідна установа: Київський інженерно-будівельний інститут

Захист відбудеться "19" Березня 1993 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К-068.24.12 з політичних наук при Одеському державному університеті імені І.І. Мечникова за адресою: 270105, м. Одеса-5, вул. Генуезька, 22.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Одеського державного університету імені І.І. Мечникова.

Автореферат розіслано "17" Мотого 1993 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доцент

А.І. СКРИТНИК

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження обумовлена докорінними суспільними змінами в Україні, інших державах – республіках колишнього СРСР і пов'язана з необхідністю створення в них сучасних громадянських суспільств, правових держав та формування вільної, повноправної особи. Вирішення цих задач передбачає необхідність змін не тільки у відносинах власності, інституційній та правовій системах, а й істотної перебудови суб'єктивного фактору, особливо громадянської свідомості та громадянської культури, певних змін в ціннісних орієнтаціях громадян. Тобто, проблема громадянськості особи є не просто темою теоретичного дослідження, залишаючись філософсько-політичною, вона дедалі більшого значення набуває як практична.

З іншого боку, в теперішній час в Україні йде процес створення державності. Державність бо завжди передбачає зв'язок з громадянськістю особи. В нашій літературі феномен громадянськості як елемент сучасної політичної культури досліджено недостатньо. Дослідники цього феномену поки що не прийшли до єдиної думки щодо визначення його суті та змісту, умов створення. Проблема громадянськості особи частіше всього розглядалася в контексті проблеми патріотизму, нерідко ототожнювалася з ним. Проте, патріотизм – це лише один з елементів громадянськості особи.

Соціально-економічні, політичні та духовні процеси, що проходять сьогодні в Україні, в інших державах – республіках колишнього СРСР, руйнівно позначились на стані громадянської свідомості і самосвідомості значної частини населення. Підірвані такі основи цієї свідомості, як повага до Батьківщини, її історії та культури, вкладу в розвиток світової цивілізації, усвідомлення своєї особистої відповідальності за долю країни. Не без впливу широко пропагандованого "нового політичного мислення" у людей втрачається почуття громадянина своєї країни. Про все це свідчить динамічно зростаючий потік емігрантів за межі України, в першу чергу в країни Заходу. Від цього країна втрачає найбільш інтелектуальні, соціально активні верстви населення, що вкрай негативно позначиться на її майбутньому. На цьому тлі зростає політична апатія, негативізм і цинізм у відношенні до політичних інститутів. По суті згорнута цілеспрямована виховна робота серед молоді по формуванню у неї громадянських якостей, властивостей.

Відсутність концепції формування громадянськості, чітких орієнтирів громадянського становлення особи в умовах переходу суспільства від авторитарного стану до демократичного загострила потребу розгляду питання про суттєвість, зміст та умови формування цього феномену.

Усвідомлення значущості проблеми обумовило вибір теми дослідження.

Міра наукової розробленості проблеми.

Проблема громадянськості як елемента сучасної політичної культури особи відноситься до недостатньо досліджених. Головна причина такого стану полягає в тому, що дослідження цих питань в нашій літературі мало надзвичайно заідеологізований характер, часто вело до деформації результатів досліджень, в догматизованих установках. Але і в таких умовах багатьма вченими виконана значна робота по дослідженню різних аспектів взаємовідносин особи та держави, в тому числі і такого феномену як громадянськість особи.

В першу чергу, необхідно відзначити зусилля правознавців. В роботах М.В. Вітрука, Л.Д. Воеводіна, М.І. Матузова, Є.В. Назаренко, М.П. Орзіха, В.А. Паткіліна, Д.А. Потопейко, І.Є. Фарбера та інших вчених поряд із розглядом юридичних питань взаємовідносин особи та держави в радянському суспільстві досліджувались і елементи громадянськості: правова свідомість і самосвідомість особи, її правова відповідальність та активність.

Політичні аспекти громадянськості особи в останні роки розглядались в працях М.І. Азарова, Г.А. Белова, Н.В. Біккеніна, Ф.М. Бурлацького, В.Г. Городяненка, С.І. Дмитрієвої, П.С. Задираки, М.М. Кейзерова, А.А. Лузан, М.І. Михальченка, В.В. Мшвенієрадзе, О.О. Федосєєва, А.П. Чередніченка та інших вчених.

Етична сторона громадянськості особи в тій чи іншій мірі досліджується Л.М. Архангельським, Н.С. Головка, О.Г. Дробинцьким, М.М. Крутовим, В.О. Ребриним, О.І. Титаренком, О.П. Целіковою та іншими.

В працях О.О. Валишева, І.С. Гошук, Л.І. Грядунової, С.М. Іконікової, В.М. Іванова, В.Т. Лисовського, О.С. Капта, Л.Ф. Фелікової, дисертаційних дослідженнях Е.Крайнякової, М.Ю. Наума, Н.Г. Петрової, В.Л. Прасола, І.М. Тагільцевої, М.М. Щукіна здійснена спроба теоретично обміркувати поняття громадянськості особи, її суті, структури, умов формування. Однак науковий аналіз робіт, присвячених зазначеній проблемі, показує, що вони виконані з позицій

державно-патерналістського підходу до розгляду взаємовідносин особи та держави, в них недооцінюється роль особи в процесі цих взаємовідносин, не розглядаються ті деформації в розвитку громадянськості особи, які мали місце в радянському суспільстві. Вирішення цих питань дасть можливість глибше проникнути у розкриття проблеми формування особи в нових соціально-політичних умовах.

Мета і завдання дослідження.

Виходячи з потреб політичної практики висувається мета дисертаційного дослідження: визначити шляхи ефективного формування громадянськості особи в процесі розвитку українського суспільства.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- розкрити, виходячи із загальнолюдських цінностей, специфіку громадянськості як соціально-політичної нормативно-регулюючої властивості особи, що виникає в процесі її взаємодії з державою, уточнити її суть та структуру, а також становлення в процесі розвитку суспільства;
- виявити причини деформації цієї властивості особи в радянському суспільстві;
- дослідити взаємозв'язок процесу формування громадянськості особи, становлення громадянського суспільства та правової держави;
- сформулювати практичні рекомендації і пропозиції, спрямовані на досягнення оптимальних результатів в формуванні громадянськості особи.

Положення, які виносяться на захист:

- Громадянськість є складна за структурою, соціально-політична, нормативно-регулююча властивість особи, що виражається в усвідомленому сприйманні нею державних інтересів як своїх особистих, включаючи в себе громадянську свідомість, громадянську активність та громадянську відповідальність в єдності правового, політичного і етичного аспектів, яка проявляється в громадянській позиції особи.
- В процесі розвитку суспільства відбувається еволюція якості громадянськості особи. Її окремі елементи виникають у вільних громадян античного міста-полісу. Необхідні ж умови для розвитку цієї якості особи починають складатись лише на етапі становлення буржуазного суспільства, з виникненням і законодавчим закріпленням комплексу буржуазно-демократичних прав і свобод особи і

було властиве обмеженому колу членів суспільства – буржуа. В сучасному пост-індустріальному суспільстві створюються умови, коли властивість громадянськості набуває основна частина його членів.

- В зв'язку з утвердженням в нашому суспільстві тоталітарного режиму не були створені необхідні умови для формування громадянськості особи. Тільки з початком демократичних перетворень в суверенній Україні створюються передумови для формування цієї якості особи.

- Формування справжньої громадянськості особи вимагає кардинальної зміни стану особи в суспільстві і в її взаємовідносинах з державою: із стану повністю залежної від держави істоти, "гвинтика" зсеохопливичного державного механізму особа повинна бути поставлена в центр розвитку громадянського суспільства, стати рівним партнером з державою.

Наукова новизна дослідження визначається поставленими завданнями і виявляється в наступному:

- вперше предметом спеціального дослідження стає проблема формування в особі властивості громадянськості з позицій сучасного громадянського суспільства. Автор відмовився від гіперболізації класового підходу до розгляду цього явища, зробив спробу дослідження вказаної проблеми з точки зору загальнолюдських цінностей;

- визначені структурні елементи громадянськості особи, зроблена спроба проаналізувати механізм її формування;

- аргументовано положення, що громадянськість як соціально-політична властивість особи виникає тільки на певному етапі розвитку суспільства, а саме зі становленням буржуазного суспільства, і є необхідною умовою процесу взаємодії особи і держави;

- показана неможливість становлення істинної громадянськості особи в умовах тоталітарного і авторитарного режимів;

- обґрунтована необхідність становлення економічно незалежної, юридично і соціально захищеної особи, громадянського суспільства і правової держави як обов'язкових умов формування громадянськості особи.

Методологічна основа дослідження.

При вирішенні завдань, поставлених в дисертації, автор керувався принципами об'єктивності та історизму. Принцип об'єктивності передбачає правдивий і неупереджений аналіз процесу суспільного розвитку в усій його повноті, цілісності і діалектичному протиріччі.

Намагаючись об'єктивно вирішити поставлені завдання, автор керувався принципом історизму як одним із основних методологічних принципів, що лежить в основі наукового аналізу всіх явищ об'єктивного світу. Він передбачає історичний підхід до подій і фактів і вимагає ретельного вивчення питання про те, як те чи інше явище виникло, які були умови, що визначили його появу, зміст і етапи розвитку, яким воно є на сучасному рівні пізнання.

Теоретичною основою для написання роботи стали погляди видатних представників політичної думки минулого з проблем взаємодії особи і держави.

Теоретичне і практичне значення дослідження полягає в тому, що наявні в ньому висновки і узагальнення не тільки розширюють знання про виникнення і розвиток феномену громадянськості як соціальної якості особи, але й сприяють формуванню відповідного ставлення до перемін, що відбуваються в нашому суспільстві. Матеріали дослідження можуть бути використані при розробці теоретичних питань розвитку державності України, сприяти утвердженню демократичних принципів розвитку громадянського суспільства, а також сприяти духовному збагаченню особи, розвитку її громадянськості, формуванню у людей політичної культури і почуття відповідальності за долю держави.

Положення і висновки дисертації можуть бути використані також при читанні лекційних і спеціальних курсів з політології у вищій школі, сприяти формуванню гуманістичного світорозуміння.

Апробація дослідження. Основні положення і результати дослідження доповідались претендентом на республіканській науково-практичній конференції /Одеса, 1988/, обласній науково-методичній конференції /Одеса, 1989/, звільній науковій конференції кафедр суспільних наук /Одеса, 1990/, регіональній міжбласній науково-методичній конференції /Одеса, 1991/, Всеосвітній науково-теоретичній конференції /Одеса, 1991/.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, заключної частини, списку літератури та додатку.

2. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтована актуальність, показано ступінь розробки теми, сформульовані мета і завдання дослідження, визначені наукова новизна і практична значимість дисертаційної роботи.

В першому розділі "Сутність, структура і становлення громадянськості особи в процесі розвитку суспільства" - розглядається феномен громадянськості особи, його структурні елементи, виникнення і розвиток цієї якості особи в процесі розвитку суспільства.

Дисертант виходить з того, що особа - суспільна істота і в цій властивості вступає в зносини з суспільством в особі його різноманітних структурних осередків, а також з іншими особами. Один із важливих зв'язків особи і суспільства складають взаємовідносини особи і держави. Ці відносини являють собою як би ядро, серцевину всіх багаточисленних зв'язків особи і суспільства, в ході яких держава виступає від імені суспільства, а особа - в специфічній якості громадянина. Вони побудовані на основі взаємних прав і обов'язків, закріплених нормами права.

Автор вважає, що взаємовідносини особи і держави не можуть зводитися лише до правового зв'язку. Можливість дійсної взаємодії особи і держави пов'язана з необхідністю формування в особі "державної якості", її громадянськості.

Виникнення громадянськості було викликано саме необхідністю регулювання взаємовідносин особи як громадянина і держави. В умовах об'єктивно непримиримих протиріч класового суспільства громадянськість виступала як "державна якість" особи, за рахунок якої згладжувались антагоністичні протиріччя в суспільстві. Включаючись в сферу взаємодії з державою як суб'єктом правотворчої діяльності, носієм влади і властивих їй національних і класових інтересів, особа повинна усвідомити себе членом держави, громадянином /носієм певних прав і обов'язків/, представником нації, того чи іншого класу, соціальної групи /носієм національних, класових і соціальних інтересів/, моральним суб'єктом. Без усвідомлення особов означених соціальних ролей громадянськість як особиста соціально-політична властивість існувати не може.

Розгляд структури громадянськості особи свідчить, що її основними структурними елементами є громадянська свідомість, громадянська активність і громадянська відповідальність особи в єдності правового, політичного і морального аспектів. В дисертації дається характеристика цим елементам і їх взаємозв'язок. Відмічено, що в структурі громадянськості особи громадянський відповідальності належить особливе місце. Остання є визначальним елементом громадянськості особи.

Вивчення процесу виникнення в особі якості громадянськості показує, що воно стає можливим лише на певному етапі розвитку суспільства, а саме – з виникненням політичної сфери, з появою держави. В міру розвитку особи, суспільства і держави ця якість наповнювалась конкретно-історичним змістом, мала своїх носіїв і специфіку.

Умови для виникнення окремих рис громадянськості особи вперше виникають в античному суспільстві. Її носіями були вільні громадяни міста-полісу. Нерозв'язність інституту прав і обов'язків особи і держави приводила до того, що основу громадянськості складав полісний патріотизм, її особливістю був примат державних інтересів над особистими, безумовне служіння особи своєму полісу.

У феодальному суспільстві, в умовах феодального деспотизму і свавілля, насильства над особою і релігійної нетерпимості церкви, відсутні були умови для формування в особі якостей громадянськості.

Умови, необхідні для формування громадянськості особи складаються лише на етапі становлення і розвитку буржуазного суспільства. Саме тоді буржуазія, що йшла до влади, в боротьбі проти феодального свавілля проголосила буржуазно-демократичні права і свободи, принципи рівності, народовладдя, що спиралися на суверенітет народу як основу взаємовідносин особи і держави. Це сприяло динамічному розвитку політичних наук, наповненню громадянської свідомості особи новими знаннями, формуванню у молодой буржуазії впевненості в необхідності встановлення нових взаємовідносин між особою і державою. І хоча в основі громадянськості особи ранньобуржуазного суспільства лежала обмежена, формальна свобода, яка не мала під собою соціально-економічної основи для її реалізації кожним членом суспільства, але порівняно з феодальним суспільством це був помітний крок вперед. Коло членів суспільства, що набули властивості істинної громадянськості, помітно розширилось. Цьому, в першу чергу, сприяла передача у власність значній частині членів суспільства земельних наділів. З часом це стало основою економічної незалежності особи, сприяло формуванню в неї почуття господаря, стимулювало виникнення інтересу до громадських справ, а в кінцевому рахунку – і до громадської діяльності, набуванню властивості істинної громадянськості. Подруге, ліквідувавши станові права і обмеження, відірвавши особу від кріпосницьких і кастових пут, капіталізм здійснив рівність товаровласників, створивши тим самим піднесення почуття власної

гідності особи. А так як вільний індивід намагається самостійно, без участі держави, вирішувати завдання, які стоять перед ним, то це не могло не привести до формування на добровільній основі асоціацій і організацій громадян, які стали відображати і захищати їх інтереси перед лицем держави від прямого втручання і свавільної регламентації їх діяльності з її боку, і склали громадянське суспільство. Громадянське суспільство отримує певний пріоритет над державою, обмежується втручання останньої як в економічне, так і в соціокультурне життя суспільства. Держава стає функцією суспільства під надійним його контролем.

Подібні зміни у взаємовідносинах суспільства і держави вплинули на відносини особи і держави, в першу чергу, провідного соціального типу буржуазного суспільства – буржуа і держави.

Громадянськість особи в ранньобуржуазному суспільстві характеризується, перш за все, громадянською активністю. Але це чужа істинній громадянськості активність приватного власника, що визнає лише один вид громадянської активності – діяльність по добуванню прибутку і примноженню капіталу за рахунок експлуатації найманної праці. Громадянськості буржуа цього періоду не був властивий високий ступінь громадянської відповідальності, що нерідко привело до загострення класових протиріч в буржуазному суспільстві, ставило його на межу загибелі.

Під впливом осмислення уроків революції XIX – початку XX століття, і особливо Жовтневої революції в Росії, світової економічної кризи 1929–33 років, що до основи потрясли світову капіталістичну систему, західне суспільство поступово приходить до усвідомлення необхідності переходу людства від конфронтації до співробітництва, від протиборства до створення нової цивілізації, яка базується на визнанні пріоритету загальнолюдських цінностей, що збагатились під впливом соціалістичних вчень /хоч і не здійснених у вигляді істинного соціалістичного суспільства в жодній країні/ новими соціальними імперативами, і перш за все, ідеєю соціальної справедливості. На практиці це привело до прийняття західним суспільством нової концепції державного устрою, що включає соціальні зобов'язання держави у відношенні до своїх громадян. Швидкий промисловий підйом, а за тим і науково-технічна революція радикально перебудували систему відношень власності і місце людини у цих відносинах. В міру розвитку науково-технічної революції все більш важливими джерелами накопичення матеріальних засобів виробництва стають не додаєкова вартість, а ін-

вестиції. Як результат у зростаючій частині працюючого по найму населення переборюється психологія відчуження від власності на капітал. Хоч контроль над основною масою засобів виробництва і матеріального багатства залишається в руках кількох процентів населення, це вже не сприймається працюючими по найму як результат експлуатації.

Ідеал демократії як влади більшості все істотніше доповнюється поважанням прав меншості, ідеалами судового і громадського захисту прав людини проти довільних, протизаконних рішень будь-якого органу, і перш за все – держави. Це – правова основа громадянського суспільства, необхідна умова економічної і політичної самостійності громадян, їх міжкласової, загальногромадянської солідарності.

Головним фактором, який визначає стан розвинутого західного суспільства в кінці ХХ століття, стає значне прискорення процесу розкріпачення особи, зміцнення почуття її власної гідності, віри в свої сили і можливості, подолання пасивності у вирішенні громадських і політичних питань. Склалась принципово нова система ціннісних орієнтирів, в центрі якої вийшла потреба в політичних і громадянських свободах, нова суспільно-політична структура громадянського суспільства, коли на зміну класово-антагоністичному суспільству прийшло суспільство, яке складається із великої кількості самостійно діючих груп людей /їх спілок, асоціацій, організацій/.

Вказані процеси кардинально змінили взаємовідносини особи і держави. Поступово зникає антагонізм у взаємовідносинах основної частини членів суспільства і держави, визначальною тенденцією в розвитку їх взаємовідносин стає їх гармонізація, що приводить до формування в основній частині членів суспільства властивості істинної громадянськості, зростанню їх громадянської активності та відповідальності.

В Росії, а тим більш в Україні, процес розвитку взаємовідносин особи і держави постійно відставав від процесів, які проходили на Заході, інтереси держави завжди стояли вище інтересів особи, що гальмувало процес становлення і розвитку істинної громадянськості особи.

В другому розділі – "Деформації в розвитку громадянськості особи в радянському суспільстві", автор розглядає розвиток взаємовідносин особи і держави в радянському, а також і українському суспільствах, процес формування громадянськості особи на різних

етапах розвитку нашого суспільства, виділяє характерні риси громадянськості особи.

Автор відмічає, що перемога Жовтневої революції в Росії, країні, де потенціально можливі, закладені в капіталістичній системі, були ще не досить розвинутими, де громадянське суспільство і правова держава ще не склались, а особа і економічно, і політично була залежна від держави, не сприяла розвитку громадянськості особи. В таких умовах успішне вирішення завдання "всестороннього розвитку всіх членів суспільства" у вирішальному ступені залежало від ведучої політичної сили суспільства – Російської комуністичної партії /більшовиків/. На жаль, об'єднуючи в той час в своїх лавах прихильників так званої лівокомуністичної версії соціалістичної ідеї, вона намагалась прискореними темпами створити нове суспільство. Реалізація цих ідей на практиці привела до порушення природно-історичного ходу розвитку суспільства.

Об'єктивна необхідність перетворення приватної власності на засоби виробництва в суспільну після революції була підмінена поспішним, адміністративно-волевым усусупільненням. Знищення госпрозрахункових підприємств і самостійних селянських господарств, які виникли в роки НЕПу, призвело до підриву економічних основ громадянського суспільства, яке формувалось, визначило наперед його майбутнє руйнування і поглинення державою. Більша частина громадських організацій була розігнана, а мента – одержавлена і стала виконувати функції "приводних пасів" від влади до народу, а не волю своїх членів. Особа була доведена до рівня простого засобу, "гвинтика" в політичній машині. Втрата економічної незалежності від держави привела до відчуження особи від власності, а з часом – від влади, привела її в стан повної залежності від держави. Відношення між державою і особою набули патерналістського характеру. В тоталітарному суспільстві, яке склалось в нашій країні на початок 30-х років, проблеми "алада і суспільство" не існувало. В тоталітарній свідомості влада і народ мислились як одне ціле. Автор приходить до висновку, що в таких умовах не можна говорити про громадянськість особи, вона була підмінена патріотизмом, який настійливо експлуатувався державою.

Зі смертю Сталіна в другій половині 50-х років в радянському суспільстві відбулась відмова від багатьох елементів тоталітарного режиму, почався пошук нових форм організації життя суспільства. Однак аналіз рішень, що приймалися, свідчить, що вище

політичне керівництво в той час не розуміло причин і характеру деформацій радянської політичної системи, обмежувалось прийняттям заходів, направлених тільки на її вдосконалення. Це обумовило грубі прорахунки у визначенні перспектив розвитку радянського суспільства. Утопічні уявлення про безпосередню близькість комунізму, які проникли в багаточисленні програмні документи тих років, дезорієнтували вчених і практиків на швидке "відмирання держави", що в кінцевому рахунку стримувало процес проведення глибоких демократичних перетворень в суспільстві, зміну взаємовідносин особи і держави.

Разом з тим відмова від ряду важливих елементів тоталітарного режиму призвела на початок 80-х років до деякої зміни взаємовідносин особи і держави в радянському суспільстві. Залишаючись, в основному, тоталітарним, в ньому стали проявлятися риси, властиві авторитарному суспільству. Держава стала менше втручатися в ті області громадського життя, які безпосередньо не пов'язані з політикою. Особиста незалежність від держави у відомих межах перестає розглядатися як виклик існуючій системі правління. В той же час держава, політичне керівництво не допускає в сфері політики ніякої конкуренції, забезпечуючи будь-яким шляхом, в тім числі і прямим насильством, політичну владу в суспільстві.

Відчуження особи від політики породило глибоке провалля між нею і державою, привело до різкого зниження громадянської активності особи. Дані соціологічних досліджень, проведених в цей час в країні, свідчили, що лише 37% опитаних із задоволенням брали участь в управлінні справами суспільства, в той же час 21% опитаних взагалі не займався громадською роботою, 24% - без особливого бажання, 21% - тільки тоді, коли вимагали обов'язки.

Разом з відчуженням існуючий політичний режим породив у суспільстві почуття недовіри, тривоги, апатії і навіть відрази до дій влади. Алкоголізм, який став способом життя мільйонів людей, був, як нам уявляється, одним із побічних наслідків відчуження від політики.

З другої половини 80-х років в результаті політики демократизації, що проводилась вищим політичним керівництвом на чолі з М.С.Горбачовим, в радянському суспільстві проходить певна лібералізація відносин між державою і особою. Приймаються рішення, направлені на розвиток ініціативи і підприємливості трудових колективів і особи, реформування держави. Однак при всій розрекламованості цих заходів, вони мали половинчатий і непослідовний

характер, не привели до зміни форм власності і відродження в особі почуття господаря країни. Більш того, в зв'язку з політикою гласності і пов'язаною з нею різкою критикою недоліків існуючої політичної системи серед населення різко зменшується доля осіб, яким властиве господарське самопочуття. В зв'язку з цим процес демократизації радянського суспільства значнов міром носив штучний характер, в суспільстві по суті справи була відсутня соціальна база для реального політичного плюралізму, становлення громадянського суспільства.

І все ж цей період між державою і політично активною частиною суспільства налагоджується діалог, в суспільстві дозволяється діяльність будь-яких організацій, крім тих, які претендують на владу. Громадянська свідомість соціально активної особи цього періоду різко змінюється під впливом нових знань, які вихлюпнулись через засоби масової інформації, характеризується прагненням впливати на державну владу. Але при всій своїй громадянській активності особа цього періоду розвитку радянського суспільства в масі своїй громадянськи безвідповідальна. Вивчення громадської думки в країні зафіксувало той факт, що лише 14% опитаних вважали, що їх думка може знадобитись при вирішенні питань внутрішньої політики держави, лише 5% - при вирішенні питань зовнішньої політики.

Поряд з цим в багатьох самостійних виробничих структурах, місцевих органах самоуправління під впливом реформ, що проводяться, у особи починають формуватися властивості істинної громадянськості. Однак цей процес постійно стримується впливовими політичними силами, що залишилися при владі, це знаходить свій вираз в затримці з роздержавленням власності, нетерпимості до політичного плюралізму і т.д.

З розпадом Союзу РСР і утворенням незалежної української держави проблеми формування громадянськості особи встали і перед українським суспільством. Поряд із загальними проблемами, характерними для всіх республік колишнього СРСР, вони мають свої особливості.

В третьому розділі - "Взаємозв'язок формування громадянськості особи, становлення громадянського суспільства і правової держави" аналізуються основні напрямки вдосконалення взаємовідносин особи, суспільства і держави, необхідні для виникнення істинної громадянськості особи, аргументується їх необхідність. При цьому автор виходить з того, що дана соціально-політична

властивість не може сформуватись в особі шляхом тотального виховання, а можлива лише в сприятливих економічних і політичних умовах.

Автор вважає, що виникнення в особі почуття причетності до справ держави, зацікавленості в управлінні суспільством можливе лише при умові, коли в центр життєдіяльності суспільства буде поставлено людину, коли вона стане мірилом всіх речей. В основі всіх відносин між особов і державою повинен лежати принцип непо-рушності свободи особи. Особі мусить бути надана міра свободи, об'єктивно обумовлена ходом суспільного прогресу і потребами розвитку суспільства.

Важливою умовою формування якості громадянськості особи з зміна взаємовідносин між особов і державою. Людина, що розглядається не як рівний з державою партнер, а як власність держави, повністю залежна від неї, підкорена їй істота, як безголосий "гвинтик" всеохоплюючого державного механізму, не може набути риси істинної громадянськості. Для зміни взаємовідносин між особов і державою, на наш погляд, необхідно:

- встановлення матеріальних гарантій економічної свободи особи, що вимагає роздержавлення власності, створення умов для розвитку в суспільстві різних форм власності і формування в особі на базі цього почуття господаря країни. Власність є базовою передумовою формування цього почуття;

- створення умов для політичної і духовної свободи особи. Тільки реальна свобода формує внутрішню відповідальність особи і в цілому готує її до системи демократичних соціальних регуляторів у взаємовідносинах з державою;

- зміна місця і ролі держави в суспільстві. Держава із "головного анеряддя" соціалістичного будівництва, творця права, не пов'язаного самим правом, мусить бути перетворена в правову державу. Це передбачає:

- а/ панування в суспільстві правового закону;
- б/ закріплення в Конституції країни мінімальної /невідчуженої, невід'ємної/ міри свободи індивіду в даному суспільстві і отже встановлення заборони будь-якому органу державної влади чи приватній особі в ущемленні мінімальної невідчужуваної свободи;
- в/ розмежування державної влади на законодавчу, виконавчу і судову як гарантію від можливих зловживань однієї із гілок державної влади;

г/ розподіл влади між різними соціальними групами, урахування владою різноманітних інтересів членів суспільства.

Автор вважає, що необхідні умови для формування істинної громадянськості особи будуть створені лише тоді, коли в країні конститується повноправне громадянське суспільство, яке насправді підкорить собі державу, перетворить її в правову, виконуючу специфічні функції і відповідальну як перед суспільством, так і перед собою.

В закінченні дисертації підбиті підсумки дослідження, сформульовані висновки, висловлені рекомендації щодо проблеми, що розглядається.

Основні положення дисертації викладені автором в таких публікаціях:

1. Роль трудового колектива в боротьбі з бездуховністю в проведенні вільного часу молодіжі //Возрастание роли трудовых коллективов в ускорении развития советского общества. Тезисы докладов и выступлений на республиканской научно-практической конференции. - Одесса. - 1988. - 0,2 п.л. /у співавт./.

2. Рациональное использование вільного часу студентської молодіжі як фактор її інтернаціонально-патриотического виховання в світлі нового політичного мислення. Тезисы докладов и сообщений областной научно-методической конференции. - Одесса. - 1989. - 0,2 п.л. /у співавт./.

3. Общественно-политические дискуссионные клубы как форма организации вільного часу иностранных студентов //Проблемы подготовки кадров специалистов для зарубежных стран в свете нового политического мышления. Тезисы докладов и сообщений областной научно-методической конференции. - Одесса. - 1989. - 0,2 п.л. /у співавт./.

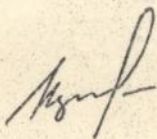
4. Неформальные молодежные объединения как социальное явление. Методические рекомендации. - Одесса. - 1989. - 1,4 п.л. /у співавт./.

5. Роль дискуссии в формировании гражданской зрелости личности //Перестройка и общественные науки. Тезисы докладов и выступлений на юбилейной научной конференции кафедр общественных наук. - Одесса. - 1990. - 0,2 п.л. /у співавт./.

6. Развитие гражданских чувств у иностранных студентов в учебно-воспитательном процессе //Актуальные проблемы гуманитарной подготовки студентов. Материалы региональной межобластной

науко-методической конференци. - Одесса. - 1991. - 0,2 п.л. /у співавт./.

7. Дискуссия по проблемам политологии как метод формирования гражданской зрелости личности //Политология и социально-политические процессы в советском обществе. Тезисы докладов и выступлений на Всесоюзной научно-теоретической конференции. - Одесса. - 1991. - 0,2 п.л. /у співавт./.

Полп.к печати 15.02.93г. Формат 60x84 1/16.
Об"ем 0,7уч.изд.л. I, Оп.л. Заказ № 288. Тираж 100экз.
Гортипография Олесского управления по печати, цех №3.
Лерина 49.

430734

713 25.848

AV 26.848